

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Olympiska stjärnor i veckopressen

Helena Tolvhed, *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972* (Umeå: h:ström – Text & kultur 2008). 336 s. [Summary in English: Sporting the nation: gender, "Swedishness" and the body in the representation of Olympic Games in Swedish popular press 1948–1972.]

Helena Tolvheds avhandling handlar om populärpressens iscensättning av Olympiska spelen från 1948 till 1972. Syftet är att undersöka samspelet mellan kropp och nation i pressens gestaltningar av spelen. Tolvhed vill visa hur intersektionalitetsperspektivet kan omsättas och göras fruktbart i relation till det empiriska materialet. Intersektionalitetsbegreppet handlar om relationer mellan olika dynamiska maktordningar. Tolvhed resonerar kring begrepp som kön, sexualitet, ras/etnicitet, klass och ålder som analytiska begrepp och som olika dimensioner av makt. Det betyder att interaktion och samverkan står i förgrunden för analysen. Ambitionen är att lyfta fram diskursiva spänningar, ambivalens och sprickor som vittnar om komplexitet, motsättning och förändring. Här används begreppet "destabiliserande representationer" för att understryka ambivalensen. Författaren använder sig också av olika tekniker som benämns kontrastering, kompenserande, harmonisering, sammanlänkning och dikotomisering.

Självva undersökningen är disponerad i tre kapitel. Kapitel 3 handlar om nation och maskulinitet och inleds med en kontextualisering av välfärdsstaten och nationen. Här undersöks hur nationen och maskuliniteter som diskurser flätades samman. Tidningarnas läsare positionerades som en del av en svensk gemenskap som knöts till föreställningar om det nordiska och om naturen. Maskulinitet blev synonymt med disciplin, aktivitet och spänst, vilket kopplades till nation, natur och kropp genom olika tekniker, såsom sammanflätning, kontrastering och dikotomisering. Svenskhet och maskulinitet blev till överordnade normerande ordningar som bland annat kontrasterades mot femininitet. Tolvhed identifierar en brytpunkt vid 1960-talet, då en parallell playboy-maskulinitet tog form – en ungdomligare variant. Den handlade om njutning, konsumtion, sexualitet och lyx; James Bond kan ses som prototyp för denna maskulinitet. Men maskuliniteten var fortfarande lika vit, västerländsk, nordisk, nationell och kroppscentrerad.

I det fjärde kapitlet undersöks hur spänningsförhållandet mellan tävlingsidrotten och femininiteten skall förstås. Här ges en bakgrundsteckning till könsrelationer och samhällsförändring under perioden 1948–1972. Tolvhed visar på representationernas ambivalenta förhållningssätt till de kvinnliga olympierna under hela perioden; däremot var estetiska idrotter som gymnastik inte problematiska att gestalta. Idrottsskvinnor uppmärksammades som kvinnor: leende och

husmoderliga. Bilderna visade inte kroppslig aktivitet och texten reducerade och trivialiserade deras tävlingsidrottande: det handlade mer om deras utseende. Tidningarnas representationer underströk att en behagfull kropp och ett snarfagert utseende var det väsentliga för idrottande kvinnor – inte disciplinering eller hårt kroppsarbete. Deras synliggörande i offentligheten kommenterades och förankrades i normer om femininitet, medelklass och heterosexualitet. Men samtidigt visar Tolvhed hur denna bild utmanades av olika destabiliserande tekniker: trots allt visades kvinnorna som medaljvinnare, trots allt figurerade de som idrottare, trots allt visade man att kvinnor kunde idrotta. Det som möjliggjorde denna destabilisering är vad som skulle kunna kallas för överideologin: utifrån ett nationellt perspektiv behövdes också kvinnors medaljer. Detta överskuggade könsaspekten, vilket gjorde att även kvinnors muskler och aktivitet kunde gestaltas. Tolvhed visar att det hon kallar för femininitetens konfigurationer inte utmanade isärhållningens principer; däremot utmanades husmorsnormen. Därigenom gav idrottssammanhanget förutsättningar för att hitta utmaningar och destabiliserande maktordningar i skärningspunkten mellan kön, nation och ungdom.

I det sista undersökningskapitlet analyseras hur svenskhet i form av maskulinitet och femininitet gjordes och fördjupades i relation till nation, ras/etnicitet, sexualitet och kalla kriget. Två Olympiska spel djupstuderas: Helsingfors 1952 och Mexico 1972. Syftet är att belysa dimensionerna öst-väst samt nord-syd (rik-fattig). I detta kapitel blir strukturen på reportagen och artiklarna tydligare. Tolvhed visar hur populärpressen iscensatte det svenska och Sverige i relation till det utländska. Internationell samhörighet visades i form av förbrödring i OS-byn, men samtidigt lyftes nationella olikheter fram och kommenterades. Tidningarna synes därmed ha bekräftat den bekönade och rasmässiga särarten som grundläggande för mänsklig identitet. Åtskillnad konstruerades i allt: svarta idrottsmäns kroppar löd inte under disciplineringens hårda villkor utan betraktades som något naturligt – i likhet med kvinnliga idrottares kroppar. Brytpunkten i denna rasdiskurs ägde rum under 1960-talet. Tolvhed visar hur OS-reportagen från Helsingfors 1952, å ena sidan, beskrev kommunistiska idrottares kroppar som *alltför* disciplinerade, och denna disciplin misstänkliggjordes genom att den kopplades samman med regimerna i fråga och kommunismen som ideologi, men inte med nation. Å andra sidan framställdes de kvinnliga sovjetiska olympiernas kroppar som motbilder till de svenska kvinnokropparna: stora, arbetande, groteska och ofeminina. Därigenom konstruerades femininitet som vit, västerländsk, hetero- och medelklassnormerad, men samtidigt fanns även här en destabiliserande potential. Utifrån OS i Mexico 1968 visar Tolvhed hur diskursen delvis förändrades och delvis höll kvar vid de gamla rasstereotyperna.

I det avslutande kapitlet visas hur de olika maktordningarna samspelade mellan kön, sexualitet, nation och ålder/generation. Nationen fungerade som en överordnad form för identifikation, men den förutsatte att män och kvinnor positio-

nerades på skilda och komplementära sätt. Svensk maskulinitet och femininitet förtydligades och upprepades genom gränsdragningar mot andra, underordnade former av maskulinitet och femininitet i form av rasmässiga och sexualiserade diskurser i kalla krigets skugga. Den representativa maskuliniteten genomgick förändringar under undersökningsperioden medan femininiteten uppvisade en hög grad av stabilitet.

Helena Tolvhed har skrivit en uppslagsrik avhandling där hon efterhand fördjupar sin analys. Det är en stark avhandling som visar det intersektionella perspektivets fruktbarhet för att belysa sammansatta och ambivalenta diskurser. Det viktigaste är dock Tolvheds blick för det motsägelsefulla samt de stringenta och skarpsinniga analyserna.

Jag har några invändningar. Den första handlar om dispositionen. Redan i kapitel 1 lanseras centrala begrepp som kön, sexualitet, ras/etnicitet, klass och ålder/generation. Dessa strukturerar det som kallas för representationernas konfigurationer (ungefär utformning eller uppbyggnad). Här finns också andra begrepp som gestaltning, representation och iscensättning. Först i kapitel 2 sätts dessa in i de teoretiska ramarna som handlar om intersektionalitet. Jag anser att det hade varit bättre att visa hur det teoretiska ramverket hänger ihop med begreppsapparat, syfte, källmaterial och frågeställningar. Nu blir det första kapitlet något svåräst med begrepp som får sin teoretiska förklaring först i det följande kapitlet.

I det andra kapitlet går författaren igenom fem olika forskningsfält: historia, genusforskning, postkoloniala studier, medieforskning och idrottsforskning. Där emot behandlar hon inte maskulinitetsforskningen närmare, bortsett från det som handlar om idrottsrelaterad forskning. Eftersom det första undersökningskapitlet handlar om maskuliniteter anser jag att det hade varit värdefullt om författaren hade diskuterat och förhållit sig till detta forskningsfält, som genomgående har stor betydelse för avhandlingens utformning och resultat. Tolvhed nämner Robert W. Connells begrepp "hegemoniska maskuliniteter", men diskuterar varken det eller George L. Mosses begrepp "motbilder", trots att detta förekommer flitigt i avhandlingen.⁶ Därigenom reduceras förståelsen av maskulinitet som ett övergripande samhällsfenomen, vilket gör det svårare att se Tolvheds bidrag till den teoretiska diskussionen.

En allvarigare invändning handlar om källmaterialet. Jag saknar genomgående kontextualiseringen av populärpressmaterialet. Tolvhed ger inledningsvis ingen fingervisning om hur artiklarna om OS är strukturerade eller hur de förändras, och först i kapitel 5 omnämns detta kortfattat. Jag menar att det är betydelsefullt att få en uppfattning om hur hela materialet ser ut – inte minst för att andra forskare ska kunna använda undersökningen på andra sätt. Det är därför betydelsefullt att diskutera källmaterialet sett som en helhet. Det handlar om

6. Robert W. Connell, *Masculinities* (Berkeley 1995) och George L. Mosse, *The image of man: the creation of modern masculinity* (New York 1996).

att mediekontexten tenderar att försvinna och att tidningens karaktär och innehåll därmed går förlorad. Representationer kan också förstås i förhållande till andra representationer i tidningarna – som mediekonventioner. Läser man dessa tjocka tidningar (cirka 50 sidor vardera) ger de ett stabilt intryck av binärt köns-kategoritänkande. Problemet här handlar om att när man väljer ut en viss sorts reportage förlorar man det större sammanhanget i publikationen. Mönstren blir ännu tydligare när man läser hela tidningar – snarast ett förkrossande mönster av heteronormativ, vit, svensk kvinnlighet respektive manlighet. Med detta menar jag inte att ambivalenser inte finns eller att man måste leta efter samstämmighet. Min invändning handlar om att det finns ett problem med urvalet i relation till hela tidningen: det visar större ambivalens än tidningen som helhet. Läsarna läste sannolikt inte bara idrottsreportagen utan stora delar av tidningarna. I vissa fall tas till exempel *Idun* (kapitel 4) och *Se upp* kortfattat. Men källmaterialet tenderar att försvinna och det diskuteras inte. På några ställen glimtar det till att olika mediekonventioner (text och bild) fanns, men de tilläts inte spela någon roll för representationen. Detta gör att empirin reduceras till förmån för teorin, och mediernas röster förloras. Därigenom förlorar avhandlingen möjligheten att kunna läsas utifrån flera ingångar.

Tolvhed skriver att hon undersöker maktordningarnas samspel och sammanflätning för att frilägga olika identitetspositioner, som tillgänglig- och naturliggörs. Det finns ett problem, anser jag, med att representationsperspektivet blir för konfliktlöst. Det finns samspel och sammanflätningar, och saker naturliggörs, men några konflikter eller motsättningar framträder inte. Inte heller för Tolvhed någon kritisk diskussion om problemen med intersektionalitet som perspektiv och förhållningssätt. Att använda perspektivet är fruktbart, men samtidigt anser jag att det finns en risk att det inte leder vidare till fördjupning eller kritik. Tolvhed tar upp att populärpressens representationer inte är rationella eller entydiga, och hon skriver att det skaver och innehåller motsägelser (s. 311). I detta läser jag in friktioner och konflikter. Problemet, som jag ser det, är att Tolvhed riskerar att göra det intersektionella perspektivet en otjänst genom att det blir till något över-slättande och harmoniserande. "Skruva dem [här: perspektiven] som Beckham", får jag lust att parafrasera och utbrista! När krockar perspektiven? Vad händer då?

Tolvheds fem olika tekniker är, enligt min mening, ett utmärkt grepp och hon kammar därigenom hem analytiska poänger. Ett problem handlar dock om vad som belyses men som inte lyfts upp på samma analytiska nivå som de fem teknikerna. Författaren visar till exempel hur kvinnor genomgående trivialiseras, reduceras och osynliggörs i tidningarna, men detta rubriceras inte som tekniker. Vad är det då? Detta hade jag velat veta mer om.

Jag vill också ta upp tolkningarna av text och bild (s. 124–131). Tolvhed särskiljer inledningsvis textanalysen från bildanalysen. Däremot förs ingen diskussion om bröd- eller bildtexternas relation till bilderna. Bilder publiceras aldrig

okommenterade. I undersökningskapitlen särskiljs sällan vad för typ av texter som citeras, något som jag tror spelar författaren analytiska spratt i bland. Jag ska ta upp ett sådant spratt. I två parallellreportage i *Vecko-Revyn* från 1960 behandlas en manlig och en kvinnlig längdskidåkare av samma journalist och fotograf. Min invändning handlar om att Tolvhed inte riktigt visar på ambivalensen. I reportaget om Sixten Jernberg beskrivs han som en "glad galosch" som tycker att det är "roligt att åka skidor". Detta är dock inget som Tolvhed tar fasta på, utan i hennes analys framställs Jernberg som en disciplinerad kropp som får utstå kroppsliga plågor och stöds av en snäll hustru som lagar hans mat. Tolvhed anser inte heller att Jernberg poserar på fotografierna på grund av att han avbildas som avslappnad och inte tittar in i kameran. Detta kontrasterar Tolvhed mot reportaget om Sonja Edström-Ruthström som "tar en paus i matbestyren", vilket Tolvhed relaterar till husmodersnormen. Hon poserar och bilderna är arrangerade, skriver Tolvhed, vilket säkert stämmer. Men jag kan inte se att Jernberg framställs mindre poserande än Edström-Ruthström – däremot får de posera på olika sätt. Enligt Tolvhed är hemmet för Jernberg en viloplatz från det ansträngande träningsarbetet. Edström-Ruthström representeras däremot, enligt författaren, i text och bild som en husmoder som inte kan låta träningen komma i vägen för de hushållsbestyr som måste skötas. Jag är delvis skeptisk till denna del av analysen. I en av bildtexterna beskrivs Edström-Ruthströms matbestyr, men på bilderna ser läsaren henne bara i olika träningspositioner: hon utför inget husmorsarbete. Dessutom handlar knappast något i själva brödtexten om hennes husmorssysslor utan mycket om träning. Hon avbildas visserligen i köket, men hon visas tränande hela tiden, bortsett från en bild på vilken hon putsar sina pokaler. Det är således inte husmorsrelaterade bestyr i hemmet hon utför, utan göromål som framhäver hennes koppling till idrotten. Snarare, skulle jag vilja hävda, visas hon som brytande mot husmorsideologin. Här hade det funnits möjligheter att göra en poäng av att hon *inte* visades i matlagningssammanhang. Jag anser således att reportagen visar en större ambivalens än vad Tolvhed tar fram. Det är möjligt att hon har fångats av bildtextens kommentar om "paus i matbestyren". Därför hade det varit önskvärt med en diskussion om förhållandet mellan text, bildtext och bild.

Jag har också några invändningar mot formalian: noterna placeras ofta i början och gäller för det som kommer senare. Likaså har citaten inte alltid en hänvisning eller, rättare sagt, hänvisningen finns ofta i texten eller på något annat sätt men inte konsekvent efter själva citatet, vilket skapar förvirring. En mindre väl fungerande notapparat blir problematisk, svårforcerad och skapar osäkerhet. Jag tycker att man efter varje citat – i princip – ska sätta en not: då är man otvetydig. Om man har ett annat sätt att belägga empirin, vilket kan vara en god idé, anser jag att man skall tala om det och förtydliga varför man väljer att använda ett annat system. Det krävs någon form av idé bakom förändringarna.

Med dessa invändningar vill jag på intet sätt förringa Helena Tolvheds insats.

Hon har bearbetat ett mångtydigt – för att inte säga mångordigt – och diversifierat material. Det kanske inte låter så ansträngande att läsa 1 200–1 300 sidor artiklar med bilder, men det är en fysisk prestation värdig ett OS. Avhandlingen är språkligt elegant och citattekniken är mycket god. Genom det intersektionella perspektivet har Tolvhed på ett gymnastiskt sätt bollat med olika teorier och därigenom fört den genus-, medie- och idrottshistoriska forskningen en bit framåt. Hennes disciplinerade och genomarbetade avhandling vittnar om ett gott handlag med såväl empirin som teorin. På ett skickligt sätt avlockas materialet motsägelser och ambivalenser. Tolvhed fogar in sina resultat i de större sammanhangen och diskuterar den samhällseliga kontexten synnerligen bra. Avhandlingen kännetecknas av teoretisk stringens, god problemlösningsförmåga, en driven hållning och metodisk säkerhet. Helena Tolvhed visar på det intersektionella perspektivets relevans – på ett mycket fruktbart sätt.

*Eva Blomberg**

* Fakultetsopponent